

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΚΑΡΠΑΘΟΥ
ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ - ΕΠΑΡΧΕΙΟ ΚΑΡΠΑΘΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ

ΚΑΡΠΑΘΙΟΙ ΤΕΧΝΙΤΕΣ ΣΤΟ ΙΡΑΝ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΚΑΡΠΑΘΟΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
Γ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΡΠΑΘΙΑΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
(Κάρπαθος, 21-26 Μαρτίου 2006)

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 2008

ΚΑΡΠΑΘΙΟΙ ΤΕΧΝΙΤΕΣ ΣΤΟ ΙΡΑΝ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι Καρπάθιοι υπήρξαν περίφημοι «λαϊκοί» τεχνίτες, οικοδόμοι και ξυλουργοί¹. Κατά την Τουρκοκρατία, η δράση τους εκτεινόταν κυρίως στα γειτονικά νησιά —ιδιαίτερα στην Κρήτη— και στη Μικρά Ασία. Εργάζονταν εκεί κάθε χρόνο από τον Απρίλιο έως τον Οκτώβριο και στη συνέχεια επέστρεφαν στον τόπο τους, όπου ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους άρχισαν να έρχονται και στην Ελλάδα, για να εργαστούν στα διάφορα έργα ανοικοδόμησης. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα πολλοί Καρπάθιοι μαστόροι, εξαιτίας των νέων συνθηκών που δια-

*Ευχαριστώ θερμά για τη βοήθειά τους στην παρούσα εργασία τον κ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον κ. Μάνο Αναστασιάδη, δ.φ., ζωγράφο-εκπαιδευτικό, τον κ. Ηλία Εμμ. Βασιλαρά, ερευνητή καρπαθιακής λαογραφίας, τον κ. Βασίλειο Ν. Μελά, ζωγράφο-συγγραφέα, τον κ. Κωνσταντίνο Αντ. Μελά, δ.φ., δικηγόρο-φιλόλογο και τον κ. Γεώργιο Σπ. Πολίτη, εργολάβο.

1. Ε. Λειμώννα-Τρεμπέλα, *Το λαϊκό καρπάθικο σπίτι*, Θεσσαλονίκη 1970. Δ. Φιλιππίδης, «Τρεις τεχνίτες της Καρπάθου», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 8 (1974), σσ. 145-155. Ν. Μουτσόπουλος, *Κάρπαθος. Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας*, Ανάτυπο από τον Ζ' τόμο της Επιστημονικής Επετηρίδας της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης-Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 104-5. Δ. Φιλιππίδης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Κάρπαθος*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1983, σ.37. Μ. Λογοθέτης, «Οι Δωδεκανήσιοι της διασποράς στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (1821-1912)», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* Γ' (1984), σσ. 238-267. Α. Petronotis & Ρ. Kamilakis, *Masons of Vernacular Architecture in the Aegean*, Ανάτυπο από τον Γ' τόμο της Επιστημονικής Επετηρίδας της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης-Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 63, 67, 71, 73. Ε. Γεωργιτσογιάννη, «Καρπάθιοι τέκτονες [λαϊκοί τεχνίτες] στο Ζάρακα Λακωνίας», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* ΙΣΤ' (1998), σσ. 235-258. Μ. Αλεξιάδης, *Καρπαθιακή Λαογραφία Όψεις του Λαϊκού Πολιτισμού*, Αθήνα 2001. Μ. Αναστασιάδης, «Η διαμόρφωση και εξέλιξη της τέχνης της ξυλογλυπτικής στην Όλυμπο Καρπάθου», *Καρπαθιακά* Α' (2003), σσ. 303-326.

μορφώθηκαν², άρχισαν να αναζητούν εργασία στην Αφρική, την Ασία και την Αμερική, όπου υπήρχε ανάγκη ειδικευμένων τεχνιτών³. Η μετανάστευση συνεχίστηκε σε μεγαλύτερο βαθμό κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας (1912- 1947), αφενός λόγω της μείωσης της αγροτικής παραγωγής στα Δωδεκάνησα στα χρόνια αυτά και, αφετέρου, λόγω της Μικρασιατικής καταστροφής (1922), μετά την οποία οι Καρπάθιοι μαστόροι αποκόπηκαν οριστικά από τη Μικρά Ασία⁴. Ένας από τους κυριότερους τόπους προορισμού των Καρπαθίων τεχνιτών στο μεσοπόλεμο υπήρξε το Ιράν (Περσία), διότι σημειώθηκε ζήτηση ειδικευμένων τεχνιτών για την κατασκευή του Υπερ- Ιρανικού Σιδηροδρόμου. Η παρούσα εργασία αναφέρεται στη δράση τους στη χώρα αυτή και βασίζεται σε προφορικές και γραπτές μαρτυρίες, σε αρχεία και σε τοπικές εφημερίδες.

ΚΑΡΠΑΘΙΟΙ ΤΕΧΝΙΤΕΣ ΣΤΟ ΙΡΑΝ

Στο Ιράν κατά τη βασιλεία του σάχη Ρεζά (1923-1941), πρώτου βασιλιά της δυναστείας των Παχλεβή, ξεκίνησε η κατασκευή πολλών δημοσίων έργων. Ο σάχης Ρεζά επιθυμούσε τη δημιουργία ενός σχετικά σύγχρονου κράτους με γρήγορους και εντατικούς ρυθμούς⁵. Στο πλαίσιο αυτό είχε ξε-

2. Παράγοντες που προκάλεσαν τη μετανάστευση των Καρπαθίων τεχνιτών στις χώρες αυτές υπήρξαν: η σταδιακή, από το 1869, κατάργηση από την οθωμανική κυβέρνηση πολλών προνομίων των Δωδεκανήσων και η αύξηση του πληθυσμού του νησιού από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Σπ. Λουκάτος, «Δωδεκάνησα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΔ', Αθήνα 1977, σσ. 380-382. Δ. Φιλιππίδης, ό.π., σ. 9. Μ. Λογοθέτης, ό.π., σ. 241).

3. Α. Πετρονότης & Ρ. ΚAMILAKIS, ό.π., σ. 63. Μ. Λογοθέτης, ό.π., σ. 245-254. Δ. Φιλιππίδης, ό.π., σ. 9. Κ. Χαλκιάς, «Σύντομος ιστορική ανασκόπηση των παροικιών Σπωιτών Καρπάθου Αμερικής μετ' αναφοράς και εις τας ανά την υψηλίον υπολοίπους τοιαύτας», *Καρπαθιακά Μελέται*, IV (1987), σσ. 439-508. Ε. Γεωργιτσογιάννη, «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία», Μ. Αλεξιάδης (επιμ.), *Κάρπαθος και Λαογραφία Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας*, Αθήνα 2003, σσ. 189-239. Ε. Georgitsoyanni, «Greek masons in Africa: The case of the Karpathian masons of the Sudan», *Journal of the Hellenic Diaspora* 29.1 (2003), pp. 115-127. Ε. Georgitsoyanni, «Greek Masons in Africa: the case of the Karpathian masons in Morocco» *Journal of Oriental and African Studies* 14 (2005), pp. 111-120.

4. Σπ. Λουκάτος, «Δωδεκάνησα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ', ό.π., σ. 465. Α. Πετρονότης & Ρ. ΚAMILAKIS, ό.π., σ. 63. Μ. Λογοθέτης, ό.π., σσ. 245-254. Κ. Χαλκιάς, ό.π., σσ. 439-508. Δ. Φιλιππίδης, ό.π., σ. 9.

5. Σχετικά με την ιστορία του Ιράν, βλ.: Μ. Kamrava, *The Political History of Modern Iran. From Tribalism to Theocracy*, Prayer Publishers, Westport CT, 1992. D. L. Elton, *The History of Iran*, Greenwood Press, Westport CT, 2001. D. N. Wilber, *Iran: Past and Present*, Princeton University Press: Princeton, New Jersey 1948.

κινήσει ένα ευρύ πρόγραμμα εκβιομηχάνισης της χώρας με τη συνεργασία Ευρωπαίων ειδικών. Απαραίτητη υπήρξε για το σκοπό αυτό η κατασκευή ενός καλού οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Έτσι ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1930 η κατασκευή του Υπερ- Ιρανικού Σιδηροδρόμου, η οποία ολοκληρώθηκε το 1939. Πρόκειται για ένα μεγάλου μεγέθους σιδηροδρομικό δίκτυο που ενώνει την Κασπία Θάλασσα στο Βορρά με τον Περσικό κόλπο στο νότο της χώρας, περνώντας μέσα από την πρωτεύουσα Τεχεράνη. Διεθνείς κατασκευαστικές εταιρείες ανέλαβαν την κατασκευή του Υπερ- Ιρανικού Σιδηροδρόμου, η οποία παρουσίασε πολλές δυσκολίες, διότι οι σιδηροδρομικές γραμμές έπρεπε να περάσουν μέσα από βουνά και ποτάμια. Για το λόγο αυτό χρειάστηκε να κατασκευασθούν πολλές σήραγγες και γέφυρες⁶. Στα έργα αυτά δούλεψαν πολλοί Ευρωπαίοι τεχνίτες με τη συνεργασία ντόπιων εργατών⁷. Στους τεχνίτες αυτούς συγκαταλέγονταν και πολλοί Έλληνες από διάφορες περιοχές, ένας σημαντικός αριθμός των οποίων ήταν Καρπάθιοι⁸.

Άλλοι από αυτούς ζούσαν τότε στο νησί τους και έφυγαν από εκεί για το Ιράν λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Βασιλείου Ν. Μελά (γεν. Μενετές 1912), που αφού εργάστηκε επί τέσσερα χρόνια στα κτήματα της οικογένειας, έφυγε το 1930 για την Αθήνα, όπου δούλεψε στα λατομεία της Πεντέλης και σε οικοδομές στην Αθήνα. Το 1933 επέστρεψε στο νησί, για να βοηθήσει το μύλωνά πατέρα του στις αγροτικές εργασίες, αλλά ο ξαφνικός θάνατος του τελευταίου σε ατύχημα στο μύλο του, τον ανάγκασε να αναζητήσει αλλού εργασία. Τότε έγινε γνωστό στην Κάρπαθο ότι ζητούσαν τεχνίτες για την κατασκευή δημοσίων έργων στο Ιράν. Έτσι έφυγε για τη χώρα αυτή μαζί με άλλους 34 συμπατριώτες του το καλοκαίρι του 1935.⁹

6. D. N. Wilber, *ό.π.*, pp. 97-99, 143-145.

7. Β. Μελάς, *Τρία Χρόνια Βιοπάλης στην Περσία* (πρόλογος: Μ. Αλ. Αλεξιάδης), Αθήνα 1999, σ. 38, 41.

8. Β. Μελάς, *ό.π.*, σ. 38, 41. Κ. Χαλκιάς, *ό.π.*, σ. 481. Αναφέρεται επίσης η παρουσία και λίγων τεχνιτών από τη Ρόδο (Β. Μελάς, *ό.π.*, σ. 18). Υπήρχαν επίσης και Έλληνες από άλλες περιοχές, αλλά λιγότεροι [*ό.π.*, σ. 90. Εφ. *Όλυμπος*, φ. 69 (Νοεμ- Δεκ. 1996), σ. 2].

9. Μαρτυρία του ίδιου (Β. Μελάς, *ό.π.*, σ. 9-15). Άξια αναφοράς είναι και η μαντινάδα που συνέθεσε ο Ολυμπίτης Μιχάλης Βασίλας σε γλέντι πριν την αναχώρησή του για το Ιράν και δείχνει την αγωνία των ανθρώπων αυτών για τον ξενιτεμό τους (βλ. Παράρτημα, αρ. I).

Άλλοι Καρπάθιοι βρίσκονταν την εποχή αυτή στην Ελλάδα, όπου εργάζονταν σε οικοδομικές εργασίες σε διάφορες περιοχές, αλλά λόγω της κρίσης, αποφάσισαν κι αυτοί να φύγουν για το Ιράν. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Γιάννη Η. Οικονόμου (γεν. Όλυμπος 1909), που άρχισε να εργάζεται από πολύ νέος στα χωριά της νότιας Καρπάθου ως οικοδόμος και συνέχισε τη δουλειά μαζί με τον πατέρα του στην Κρήτη από το 1926 ως το 1931. Κατόπιν εργάστηκε στην Κόρινθο, κατά την ανοικοδόμηση της πόλης μετά από καταστροφικό σεισμό, και σε διάφορες άλλες περιοχές της Ελλάδας, αλλά λόγω της ύφεσης των εργασιών, αποφάσισε να φύγει για το Ιράν, μόλις έμαθε ότι υπήρχε ζήτηση εργατικών χεριών. Έτσι ξεκίνησε μαζί με άλλους από τον Πειραιά το ταξίδι για τη χώρα αυτή¹⁰.

Στο Ιράν πήγε από τον Πειραιά, όπου εργάζόταν, και ο Ολυμπίτης ξυλογλύπτης- επιπλοποιός Μανόλης Μελεΐσης (τέλη 19^{ου} αι.-1981), που θεωρείται σπουδαίος τεχνίτης και είχε παλαιότερα εργαστεί στη Νότια Αμερική και στο Μαρόκο. Παρέμεινε στο Ιράν από το 1935 έως το 1939¹¹.

Τέλος, πολλοί Καρπάθιοι βρίσκονταν ήδη στο Μαρόκο, τότε γαλλική αποικία. Είχαν μεταβεί εκεί στη δεκαετία του 1920 και στις αρχές της επόμενης δεκαετίας, για να εργαστούν στην κατασκευή κτιρίων και του σιδηροδρομικού δικτύου που είχαν ξεκινήσει οι Γάλλοι¹². Εξαιτίας όμως της ύφεσης των εργασιών στα μέσα της δεκαετίας του 1930, πολλοί αποφάσισαν να φύγουν για το Ιράν¹³. Αντιπροσωπευτική είναι η περίπτωση του Νικολή Ι. Διακαντιώνη (γεν. Όλυμπος 1904), ο οποίος το 1920 έφυγε από το νησί μαζί με άλλους συγχωριανούς του για τον Πειραιά, όπου εργάστηκε αρχικά ως απλός εργάτης στις οικοδομές και μετά το 1922 ως ειδικευμένος τεχνίτης στην ανέγερση κατοικιών για τους πρόσφυγες από την Μικρά Ασία. Το 1926 πήγε στο Καστελόριζο και έλαβε μέρος στην ανοικοδόμηση κτιρίων μετά από καταστροφικό σεισμό. Στη συνέχεια μετανάστευσε στο Μαρόκο, όπου απασχολήθηκε τρία χρόνια σε οικοδομές και σε δημόσια έργα. Τότε έμαθε ότι ζητούσαν τεχνίτες στο Ιράν και έτσι έφυγε για εκεί μέσω Μασσαλίας μαζί με άλλους συμπατριώτες του¹⁴.

10. Στη χώρα αυτή παρέμεινε επί τέσσερα χρόνια [Μαρτυρία του ίδιου [εφ. Όλυμπος, φ. 69 (Νοέμ.-Δεκ. 1996), σ. 2]].

11. Μ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 318.

12. E. Georgitsoyanni, «Greek Masons in Africa: the case of the Karpathian masons in Morocco», *ό.π.*

13. Κ. Μελάς, «Καρπαθιακή προσωπογραφία», *Καρπαθιακά Μελέται*, IV (1987), σ. 235-239. Κ. Χαλκιάς, *ό.π.*, σ. 480.

14. Μαρτυρία του ίδιου [εφ. Έλυμπος, φ. 55 (Μάιος-Ιούνιος 1993), σ. 2]. Οι άλλοι

Το ταξίδι ήταν για όλους μακρύ και δύσκολο. Έφθαναν με πλοίο στη Βηρυτό και μετά από πολλές αντιξοότητες έφθαναν οδικώς στην Τεχεράνη μέσω Λαμασκού και Βαγδάτης. Εκεί τους προσλάμβαναν ευρωπαϊκές (αγγλικές, γαλλικές, βελγικές) εταιρείες και τους έστελναν να εργαστούν σε διάφορα τμήματα του σιδηροδρομικού δικτύου, για να κατασκευάσουν κυρίως σήραγγες, γέφυρες και δρόμους. Οι σχέσεις τους τόσο με τους άλλους τεχνίτες (κυρίως ήταν Ιταλοί, Γερμανοί, Γιουγκοσλάβοι και Τούρκοι) όσο και με τους Ιρανούς εργάτες ήταν, σε γενικές γραμμές, καλές. Εκτός όμως από τη νοσταλγία για τον τόπο τους¹⁵, αντιμετώπιζαν και πληθώρα δυσκολιών, εξαιτίας των δυσμενών κλιματολογικών συνθηκών, της διαφορετικής διατροφής και των σκληρών συνθηκών εργασίας. Συχνά υπέφεραν επίσης από διάφορες αρρώστιες, ιδίως από ελονοσία. Δεν έλειπαν, βέβαια, και τα εργατικά ατυχήματα¹⁶. Έτσι αρκετοί έχασαν τη ζωή τους¹⁷. Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετώπισαν ήταν ότι απαγορεύθηκε η εξαγωγή συναλλάγματος από το Ιράν. Γι' αυτό οι εργαζόμενοι μηχανεύονταν διάφορους τρόπους, για να στείλουν χρήματα στις οικογένειές τους ή για να πάρουν τα χρήματα μαζί τους, όταν έφευγαν¹⁸.

Ενδεικτική είναι η περίπτωση του προαναφερθέντος Βασιλείου Ν. Μελά, ο οποίος εργάστηκε ως τεχνίτης στα έργα του σιδηροδρομικού δικτύου που είχε αναλάβει μια βελγική εταιρεία στο νότιο τμήμα της χώρας. Μαζί του δούλευαν πολλοί Ιταλοί (Ιταλός ήταν και ο διευθυντής), λίγοι Γερμα-

Καρπάθιοι που έφυγαν μαζί του ήταν, κατά τη μαρτυρία του, οι συγχωριανοί του Μηνάς Μακρυμανώλης και Κώστας Κακαρόλης, καθώς και ένας από το χωριό Σπόα (δεν αναφέρεται το όνομά του).

15. Ενδεικτικά είναι τα δίστιχα που σώζονται σε επιστολές που ανταλλάχθηκαν μεταξύ του ξενιτεμένου Ολυμπίτη Μιχάλη Βασιλά και της οικογένειάς του (βλ. Παράρτημα, αρ. II, III).

16. Β. Μελάς, *ό.π.*, σ. 17-115. Εφ. *Έλυμπος*, φ. 55 (Μάιος-Ιούνιος 1993), σ. 2. Εφ. *Όλυμπος*, φ. 60 (Ιαν.-Απρ. 1995), σ. 2 - φ. 67 (Ιούλ.-Αύγ. 1996), σ. 2 - φ. 69 (Νοέμ.-Δεκ. 1996), σ. 2.

17. Όπως ο Μιχάλης Εμμ. Χηράκης από την Όλυμπο που πέθανε το 1937 μετά από αρρώστια, σε ηλικία 24 ετών. Ο Μιχάλης Χηράκης είχε αρχικά εργαστεί στο Μαρόκο μαζί με τους μεγαλύτερους αδελφούς του Γιώργο, Γιάννη και Βασίλη και το γαμπρό τους Βασίλη Φωνακλά. Από αυτούς, οι Γιώργος και Γιάννης Χηράκης και ο Β. Φωνακλάς πέθαναν στο Μαρόκο. Ο Μιχάλης έφυγε με το Βασίλη για το Ιράν, από όπου μόνο ο δεύτερος επέστρεψε (Μαρτυρία του αδελφού τους Ανδρέα [(εφ. *Όλυμπος*, φ. 60 (Ιαν.-Απρ. 1995), σ.2]).

18. Κ. Χαλκιάς, *ό.π.*, σ. 481. Β. Μελάς, *ό.π.*, σ. 126-127. Εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιούλ.-Αύγ. 1996), σ. 2 - φ. 69 (Νοέμ.-Δεκ. 1996), σ. 2.

νοί, Έλληνες και Γιουγκοσλάβοι τεχνίτες, καθώς και πολλοί ντόπιοι εργάτες. Σε κάθε τεχνίτη αναλογούσαν τρεις εργάτες. Έκτισαν το σπίτι του διευθυντή και μια μεγάλη αίθουσα για τους εργάτες και κατασκεύαζαν σήραγγες (εικ.1) και γέφυρες. Εργάζονταν, σύμφωνα με τη μαρτυρία του, δέκα ώρες την ημέρα κάτω από δύσκολες συνθήκες, έχοντας ελεύθερη μόνο μία Κυριακή κάθε δεκαπέντε μέρες. Το ημερομίσθιο ήταν χαμηλό και οι αρρώστιες συχνές. Ο Βασίλειος Ν. Μελάς εργάστηκε συνολικά στο Ιράν για τρία χρόνια και μετά επέστρεψε στην πατρίδα του το 1938¹⁹.

Ανάλογη υπήρξε και η εμπειρία του Αντώνη Η. Καλυκά (γεν. Όλυμπος 1915), που, αφού δούλεψε ως κτίστης στην Κρήτη, το 1935 έφυγε για το Ιράν, όπου εργάστηκε για λογαριασμό μιας βελγικής εταιρείας μαζί με άλλους συντοπίτες του²⁰. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, «Δύσκολες συνθήκες, ζέστη, κακή διατροφή, αρρώστιες, κι απ' όλες τις αρρώστιες χειρότερη η 'μαλάρια'Από τους δεκάδες Ολυμπίτες που πήγαν στην Περσία, κάποι-οι πέθαναν εκεί από τις αρρώστιες και τις κακουχίες, κάτι λίγοι έμειναν και παντρεύτηκαν με ντόπιες 'αραπίνες' κι οι πιο πολλοί επέστρεψαν πριν τον πόλεμο, ενώ άλλοι αποκλείστηκαν και ήλθαν μετά»²¹.

Πρέπει να σημειωθεί ότι πολλοί από τους Καρπάθιους που εργάστηκαν στο Ιράν ήταν ιδιαίτερα έμπειροι, δεδομένου ότι είχαν ήδη εργαστεί σε δημόσια έργα, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και σιδηροδρομικές

19. Β. Μελάς, *ό.π.*, σ. 33-130.

20. Συγκεκριμένα, ο ίδιος αναφέρει τον «Πάχο του Νικολή του Πάχου», κοντά στον οποίο είχε μαθητέψει στην Κρήτη, και τους Γιώργη Αναστασιάδη, Νικολή Νικήτα και Μιχάλη Παπαμανώλη [εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιουλ.-Αύγ. 1996), σ. 2]. Είναι γνωστό, επίσης, ότι δούλεψαν στο Ιράν και πολλοί από το χωριό Σπόα· συγκεκριμένα είναι γνωστά τα ονόματα των: Εμμανουήλ Κ. Ανούση, Ιωάννη Π. Αήμαρχου, Εμμανουήλ Διακομηνά, Μηνά Διακομινάλη, Μιχαήλ Διακομινάλη, Γεωργίου Λειβαδίτη, Ιωάννη Λειβαδίτη, Μηνά Ηλ. Λιγνού, Γεωργίου Ηλ. Λιγνού, Κωνσταντίνου Ματσάγκου, Ιωάννη Παπακώστα, Εμμανουήλ Παπαμανώλη, Πολυχρόνη Παπαμανώλη, Βασιλείου Ηλ. Πιπέρη, Ηλία Β. Πιπέρη, Ηλία Σισαμής, Εμμανουήλ Ταλαράντα, Ευαγγέλου Τσαμπουνιέρη, Ιωάννη Εμμ. Χαλκιά και Γεωργίου Χρυσού (Αρχείο Ηλία Εμμ. Βασιλαρά).

21. Μαρτυρία του ίδιου [εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιουλ.-Αύγ. 1996), σ. 2]. Για τις σκληρές συνθήκες εργασίας μιλά και ο Ολυμπίτης Γιάννης Μ. Μπαλάνος (γεν. 1910), που αφού δούλεψε στην Κρήτη και στον Πειραιά, επέστρεψε στο νησί του, από όπου έφυγε για το Ιράν το 1935. Θυμάται ότι εργαζόταν μαζί με τον αδελφό του Γιώργο και τους συγχωριανούς του Γιώργο Κρητικό, Μελεΐση, Μιχάλη «της Βασίλας», Νικολή Μηνάτση και Μανόλη Καρελλά. Το καλοκαίρι του 1939 βρέθηκε στη Μουσούλη μαζί με τον Νικολή Μηνάτση και από εκεί στη Βαγδάτη. Παραμονές του πολέμου έφθασε στον Πειραιά Μαρτυρία του ίδιου [εφ. *Όλυμπος*, φ. 59 (Ιουλ.-Δεκ. 1994), σ. 2].

γραμμές στη Μέση Ανατολή και στην Αφρική. Έτσι ορισμένοι από τους πιο έμπειρους δεν εργάστηκαν στο Ιράν ως απλοί τεχνίτες, όπως οι περισσότεροι συμπατριώτες τους, αλλά ως υπεργολάβοι- μηχανικοί. Από τους πιο γνωστούς υπήρξαν ο Μιχαήλ Ι. Ιωαννίδης και ο γιος του Ιωάννης από το Μεσοχώρι. Ο Μιχαήλ Ι. Ιωαννίδης (1875-1944) υπήρξε επίσης κοινοτάρχης (1916-1918) και ευεργέτης του Μεσοχωρίου. Πριν πάει στο Ιράν είχε ήδη εργαστεί στη Συρία, στη Μαδαγασκάρη, στην Αίγυπτο, στην Αιθιοπία και στο Μαρόκο²². Ο γιος του Ιωάννης (1910-1982) πριν πάει στο Ιράν το 1937 είχε ήδη εργαστεί μαζί με τον πατέρα του στο Μαρόκο²³. Στο Ιράν οι Μιχαήλ και Ιωάννης Ιωαννίδης ανέλαβαν την κατασκευή γεφυρών, δρόμων και άλλων δημοσίων έργων. Δεν κατασκεύαζαν μόνο έργα που απαιτούσαν τη χρήση τσιμέντου και σύγχρονου εξοπλισμού, αλλά και άλλα, κυρίως γέφυρες, που χρειάζονταν πελεκητές πέτρες και τόξα φτιαγμένα με παραδοσιακές μεθόδους. Ο Ιωάννης Μ. Ιωαννίδης ανέφερε ότι από τα καλύτερα έργα του ήταν δύο μεγάλες γέφυρες στο εσωτερικό της χώρας, 270 μέτρων η κάθε μία, με ένα τόξο 66 μέτρων στη μέση και πάνω από αυτό έξι μικρότερα τόξα των 10 μέτρων από κάθε πλευρά του μεγάλου τόξου. Στο έργο αυτό εργάστηκαν 200 τεχνίτες, μεταξύ των οποίων 44 Καρπάθιοι [οι Ν. Περίδης, Μ. Πολίτης, Μιχ. Αυτός (Κονόμος), Ν. Μάλτας, Β. Διάκος, Μ. Λιγνός, Β. Πιπέρης, κ.ά.]. Δυστυχώς δεν σώζονται φωτογραφίες αυτών των γεφυρών, σώζονται όμως οι φωτογραφίες δύο άλλων, μικρότερων, επίσης έργων του Ιωάννη Μ. Ιωαννίδη (εικ. 2, 3)²⁴.

Αξιοσημείωτη είναι και η δράση του Εμμανουήλ Μ. Παπαμανώλη (1905; - 1986) από τα Σπία, που παρασημοφορήθηκε από το αγγλικό κράτος για την εργασία του στο διυλιστήριο του Αιζταντάν²⁵.

22. Δημοτολόγιο Μεσοχωρίου Καρπάθου: α/α 3762 /E/49. Κ. Μελάς, *ό.π.*, σσ. 235-239. Ε. Γεωργιτισογιάννη, «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία», *ό.π.*, σ. 215. Πληροφορία από το γαμπρό του Γεώργιο Σπ. Πολίτη.

23. Δημοτολόγιο Μεσοχωρίου Καρπάθου: α/α 3763 /E/50. Μ. Γ. Γεωργιάδης, Καρπάθιοι που τίμησαν την Κάρπαθο, *εφ. «Καρπαθιακή Ηχώ»*, φ. 169 (Αύγουστος 1980), σ. 3.— Ο ίδιος, «Γιάννης Μιχ. Ιωαννίδης», *ό.π.*, φ. 190 (Μάιος 1982), σ. 4. Ε. Γεωργιτισογιάννη, «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία», *ό.π.*, σ. 215. Πληροφορία από τον κουνιάδο του Γεώργιο Σπ. Πολίτη.

24. Μ. Γ. Γεωργιάδης, Καρπάθιοι που τίμησαν την Κάρπαθο, *εφ. «Καρπαθιακή Ηχώ»*, φ. 169 (Αύγουστος 1980), σ. 3.— Ο ίδιος, «Γιάννης Μιχ. Ιωαννίδης», *ό.π.*, φ. 190 (Μάιος 1982), σ. 4.

25. Σωζόταν μέχρι πρόσφατα φωτογραφία του, όπου απεικονιζόταν φορώντας το παράσημο (Μαρτυρία της νύφης του Τούλας Παπαμανώλη και του ανιψιού του Ηλία Εμμ. Βασιλαρά).

Οι περισσότεροι Καρπάθιοι τεχνίτες επέστρεψαν στο νησί τους λίγο πριν την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, είτε επειδή αντιλήφθηκαν ότι επρόκειτο να ξεσπάσει ο πόλεμος είτε γιατί θεώρησαν ότι είχαν συγκεντρώσει αρκετά χρήματα²⁶. Ωστόσο, ένας σημαντικός αριθμός από αυτούς αποκλείστηκε στο Ιράν κατά τη διάρκεια του πολέμου²⁷. Οι περισσότεροι συνέχισαν να εργάζονται για τον Υπερ- Ιρανικό Σιδηρόδρομο, ο οποίος αποτέλεσε για τους Συμμάχους το κυριότερο μέσο μεταφοράς προμηθειών και εξοπλισμού από τον Περσικό Κόλπο προς την Κεντρική Ασία και τη Σοβιετική Ένωση²⁸. Άλλοι όμως έφυγαν για την Αίγυπτο, όπου κατετάγησαν ως εθελοντές στον ελληνικό στρατό που βρισκόταν εκεί (εικ. 4)²⁹. Ορισμένοι πάντως πέθαναν στο Ιράν κατά τη διάρκεια του πολέμου³⁰.

Μετά τη λήξη του πολέμου οι περισσότεροι Καρπάθιοι που είχαν αποκλειστεί επέστρεψαν στο νησί τους³¹. Λίγοι συνέχισαν να εργάζονται εκεί μέχρι και τη δεκαετία του 1960, ενώ κοντά τους πήγαν να εργαστούν και κάποιοι δικοί τους στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και επέστρεψαν μαζί τους³².

26. Μαρτυρία των Αντώνη Η. Καλυκά [εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιουλ.-Αύγ. 1996), σ. 2] και Γιάννη Η. Οικονόμου [εφ. *Όλυμπος*, φ. 69 (Νοέμ.-Δεκ. 1996), σ. 2]. Β. Μελάς, *ό.π.*, σ. 124-130.

27. Μαρτυρία των Γιάννη Ν. Παυλίδη [εφ. *Όλυμπος*, φ. 66 (Απρ.-Μάιος-Ιούνιος 1996), σ. 2] και Αντώνη Η. Καλυκά [εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιουλ.-Αύγ. 1996), σ. 2].

28. D. N. Wilber, *ό.π.*, σ. 102.

29. Όπως οι: Ιωάννης Μ. Ιωαννίδης, Γεώργιος Ν. Νοταράς, Πολυχρόνης Παπαμανώλης και Κώστας Σκευοφύλακας [μαρτυρία Γ. Πολίτη σχετικά με τη φωτογραφία (εικ. 3)]. Πίσω από τη φωτογραφία αυτή, ο Ιωάννης Μ. Ιωαννίδης που την έστειλε στα αδέρφια του στην Κάρπαθο, έχει γράψει τα εξής: «Η Φωτογραφία αυτή εβγήκε την ημέραν της αναχωρήσεώς μας δια την μέσην Ανατολήν δια να καταταχθώμεν εις το Βασιλικόν Ναυτικόν. Ο Αξιωματικός είνε η αυτού υψηλότης Πρίγκηψ Πέτρος συν της συζύγου του φίλος του πατρός μας στενός. Ο πατήρ μας είνε που φαίνεται ως πολίτης εγώ που φαίνομαι προσοχή και πολλοί Καρπάθιοι που ήθελε να με γνωρίση. Ο αδελφός σας Γιάννης» (διατηρείται η ορθογραφία του κειμένου ως είχε).

30. Όπως ο Μιχαήλ Ι. Ιωαννίδης (Κ. Μελάς, *ό.π.*, σ. 236).

31. Όπως οι: Κοσμάς Χαρτοφύλακας, Νικολής Διακαντώνης και άλλοι Ολυμπίτες, που επέστρεψαν στο χωριό τους μόλις το 1950 [Μαρτυρία Αντώνη Η. Καλυκά [εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιουλ.-Αύγ. 1996), σ. 2]].

32. Όπως ο Νικολής Παυλίδης από την Όλυμπο που μετανάστευσε αρχικά στο Μαρόκο και μετά στο Ιράν, όπου παρέμεινε επί 25 χρόνια συνεχώς. Το 1957 πήγε κοντά του ο γιος του Γιάννης και εργάστηκε επί τρία χρόνια ως επιστάτης σε διάφορα οικοδομικά έργα [Μαρτυρία του Γιάννη Ν. Παυλίδη (*Όλυμπος* 1932) [εφ. *Όλυμπος*, φ. 66 (Απρ.-Μάιος-Ιούνιος 1996), σ. 2]]. Πολλά χρόνια παρέμεινε στο Ιράν και ο Εμμανουήλ Μ. Παπαμανώλης (1905; -1986) από τα Σπώα, ο οποίος επέστρεψε στο χωριό του μόλις το 1969, για να φύγει στη συνέχεια για την Αμερική (Μαρτυρία της νύφης του Τούλας Παπαμανώλη).

Αρκετοί, όμως, Καρπάθιοι, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που είχαν μεταβεί στην Αίγυπτο κατά τον πόλεμο, έφυγαν γύρω στα 1945 για την Αιθιοπία, όπου εργάστηκαν σε οικοδομικές εργασίες³³. Λίγοι παρέμειναν μόλις στο Ιράν και παντρεύτηκαν με ντόπιες³⁴. Ας σημειωθεί ότι στην Τεχεράνη υπάρχει μικρή ελληνική παροικία, η οποία διαθέτει εκκλησία και κοινοτικά ιδρύματα³⁵.

Από τους Καρπάθιους που εργάστηκαν στο Ιράν κάποιοι επένδυσαν τα χρήματά τους και ασχολήθηκαν με το εμπόριο μικρής κλίμακας³⁶. Οι περισσότεροι όμως εξακολούθησαν δια βίου να εργάζονται ως οικοδόμοι, ξυλουργοί ή εργολάβοι στην Ελλάδα ή/ και στο εξωτερικό³⁷.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Όπως προκύπτει από την ανωτέρω έρευνα, πολλοί Καρπάθιοι τεχνίτες, οικοδόμοι και ξυλουργοί, μετανάστευσαν στο Ιράν στα μέσα της δεκαετίας του 1930, για να εργαστούν στην κατασκευή του Υπερ-Ιρανικού Σιδηροδρόμου. Ήταν πρακτικοί εξειδικευμένοι τεχνίτες, ένα μεγάλο ποσοστό των οποίων διέθετε σημαντική επαγγελματική εμπειρία. Αντιμετώπισαν πληθώρα δυσκολιών, εργάστηκαν όμως με επιτυχία χρησιμοποιώντας όχι

33. Όπως ο προαναφερθείς εργολάβος Ιωάννης Μ. Ιωαννίδης και οι Πολυχρόνης Παπαμανώλης από τα Σπώα, Μηνάς Πραξούλης από τις Πυλές, Κώστας Σκευοφύλακας και Νικόλαος Χαλκιάς από την Αρκάσα, που εργάστηκαν μαζί του στην Αιθιοπία. Γνωστά είναι επίσης τα ονόματα των: Μιχαήλ Μιχαηλίδη, Εμμανουήλ Β. Σακελλαρίδη και του γιου του Βασιλείου, Κωνσταντίνου Χαλκιά, που πήγαν γύρω στα 1945 στην Αιθιοπία από το Ιράν [Ε. Γεωργιτσογιάννη, «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία», *ό.π.*, σ. 215, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227].

34. Μαρτυρία των Αντώνη Η. Καλυκά [εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιουλ.-Αύγ. 1996), σ. 2.] και Γιάννη Η. Οικονόμου [εφ. *Όλυμπος*, φ. 69 (Νοέμ.-Δεκ. 1996), σ. 2].

35. Η Εκκλησία της ελληνικής κοινότητας στην Τεχεράνη, αφιερωμένη στον Ευαγγελισμό, είναι έργο του εκεί εγκατεστημένου αρχιτέκτονα Ν. Γεωργόπουλου Ανεγέρθηκε το 1950-51 από Ιρανοὺς κτίστες και μηχανικούς της επιχείρησής του. (Ε. Γεωργιτσογιάννη, *Παναγής Α. Χαροκόπος (1835-1911). Η Ζωή και το Έργο του*, Λιβάνης, Αθήνα 2000, σ. 245-6, εικ. 39, 40).

36. Όπως ο Βασίλειος Ν. Μελάς, που άνοιξε κατάστημα ψιλικιών στην Αθήνα (μαρτυρία του ίδιου).

37. Όπως οι: Ιωάννης Μ. Ιωαννίδης (Ε. Γεωργιτσογιάννη, «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία», *ό.π.*, σ. 215), Γιάννης Μ. Μπαλάνος (γεν. 1910), [εφ. *Όλυμπος*, φ. 59 (Ιουλ.-Δεκ. 1994), σ. 2], Αντώνης Η. Καλυκάς [εφ. *Όλυμπος*, φ. 67 (Ιουλ.-Αύγ. 1996), σ. 2], Γιάννης Η. Οικονόμου [εφ. *Όλυμπος*, φ. 69 (Νοέμ.-Δεκ. 1996), σ. 2], Μανόλης Μελεΐσης (Μ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 318).

μόνο σύγχρονες αλλά και κάποιες παραδοσιακές κατασκευαστικές μεθόδους. Συνεργάστηκαν δε αρμονικά με άλλους Ευρωπαίους τεχνίτες και με τους ντόπιους εργάτες.

Οι συνθήκες στη χώρα αυτή δεν υπήρξαν ευνοϊκές για μόνιμη εγκατάσταση, όπως συνέβη σε πολλούς Καρπάθιους τεχνίτες σε άλλες χώρες (Σουδάν, Αιθιοπία, Μαρόκο, Η.Π.Α, κ.ά.). Έτσι η διαμονή στο Ιράν διήρκεσε για τους περισσότερους μόνο λίγα χρόνια, εκτός από όσους αποκλείστηκαν εξαιτίας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Το Ιράν υπήρξε ένας από τους τόπους της περιπλάνησης των τελευταίων Καρπαθίων «λαϊκών» τεχνιτών κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα στο πλαίσιο της αναζήτησης εργασίας. Για πολλούς υπήρξε ο ενδιάμεσος «σταθμός» μεταξύ Μαρόκου και Αιθιοπίας. Εκεί άλλοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα, άλλοι επέστρεψαν στην Ελλάδα, αφού εν τω μεταξύ ορισμένοι εργάστηκαν σε χώρες της κεντρικής και νότιας Αφρικής, ενώ άλλοι ακολούθησαν το δρόμο της υπερπόντιας μετανάστευσης³⁸.

38. Ε. Γεωργιτσογιάννη, «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία», *ό.π.*, σ. 202-203, 215, 221, 224, 225, 226.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I. Δίστιχο που συνέθεσε ο Μιχάλης Βασίλας από την Όλυμπο σε γλέντι πριν την αναχώρησή του για το Ιράν το 1935 (Αρχείο Ηλία Εμμ. Βασιλαρά):

- *Βοήθα Πανα(γ)ία μου και σου Άι Μηνά μου
να πά(ω) να ρτώ με το καλό να βρω και τα παιά μου.*

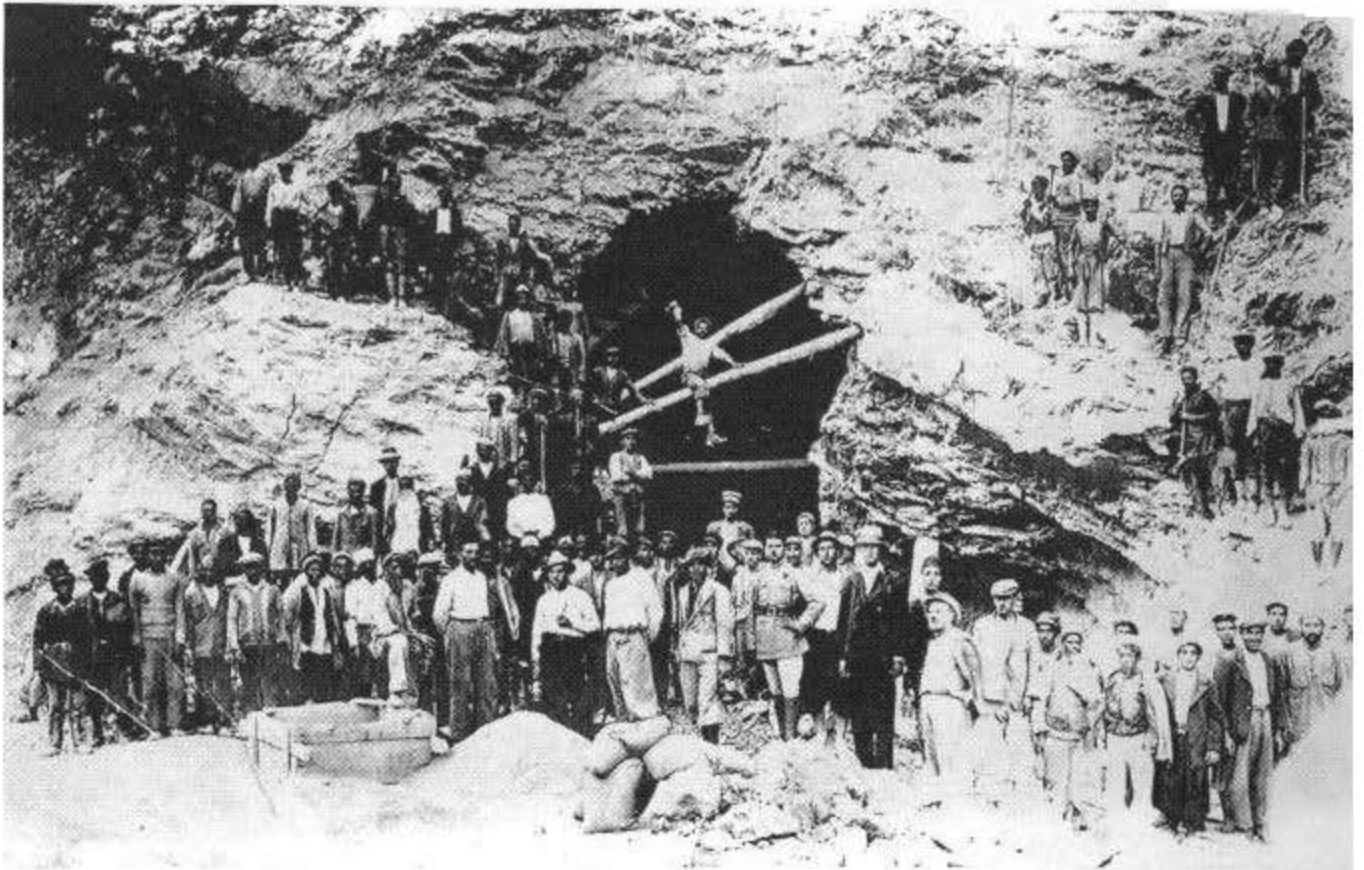
II. Δίστιχα από επιστολή του Ολυμπίτη Μιχάλη Βασίλα προς τη μητέρα του και την αδελφή του Βαρστακούλα (Αστακού), Ιράν, 1935-36 (Αρχείο Ηλία Εμμ. Βασιλαρά):

- *Ωσάν υπάεις ίσα μπρος και θένα ξεκινήσεις
ωσάν υπάεις στο Σταυρό να μη λιοθυμήσεις.*
- *Κι ωσάν υπάεις μάνα μου μέσα την Αχορδέα
γύρισε πίσω μη με (δ) εις στην Εξεπιταρέα.*
- *Κι ωσάν υπάεις μάνα μου πέρα προς την Αμμόη
κά(θ)ισε κλαψε εμετί και πες και μοιρολόι.*
- *Κι ωσάν υπάεις στο Τσουλί σύρε και τα μαλλιά σου
ωσάν ε(δ)είς τα πρό(β)ατα και (β)όσκουνται σιμά σου.*
- *Ωσάν υπάεις μάνα μου εις την Απαντηχτήρα
κόλησε και τα πρό(β)ατα γιάαινε και στ' αρνία.
.....
.....*
- *Λέεις τ' αέρφι Ασταρκού και δε θ' αναστενάξεις
ωσάν υπάεις στο Μαλό τα (γ)ίδια να συνάξεις;*
- *Του (Β)ασιλή του Χαλουβά τάξετε μια κουκούλα
και πείτε του να τη ξανεί τη ρουσοπολιομούρα*

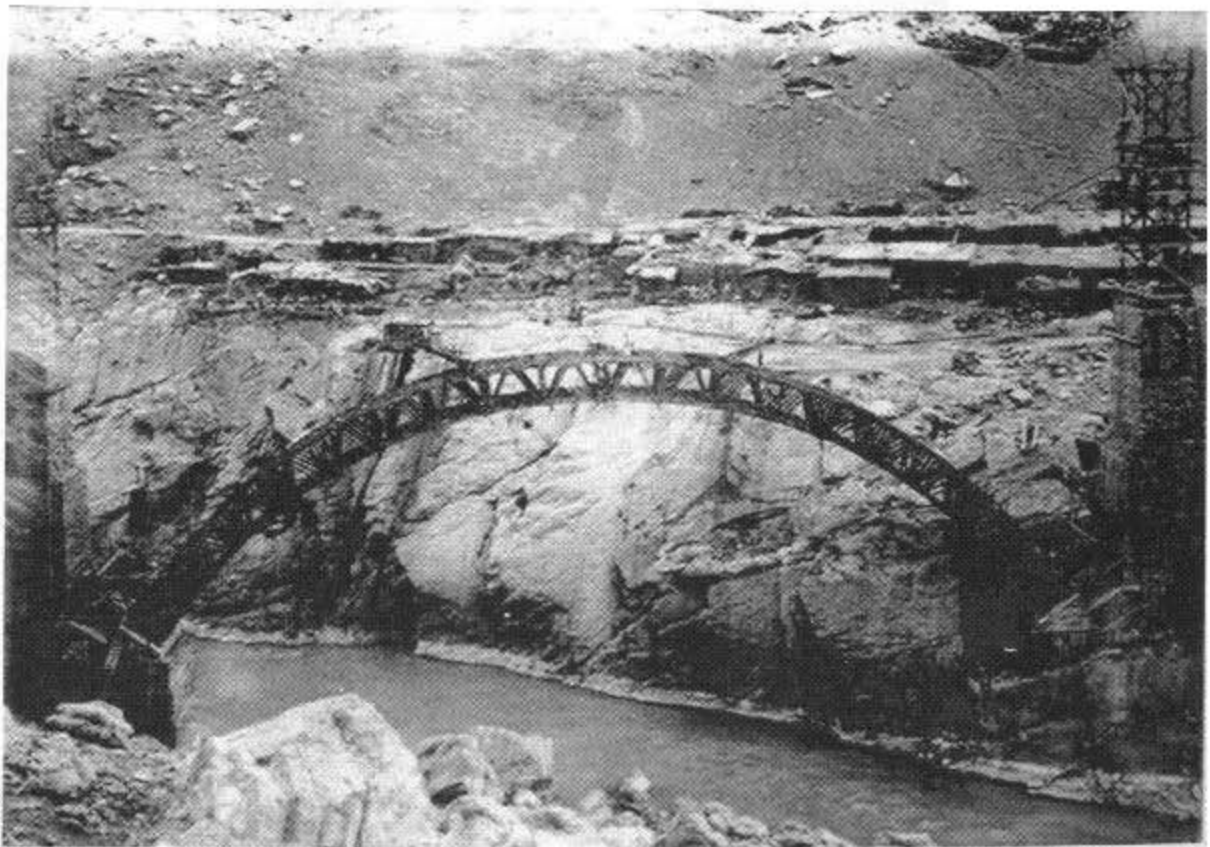
(Σημ. Ο Μιχάλης Βασίλας ήταν κτηνοτρόφος πριν φύγει για το Ιράν)

III Δίστιχα από την απαντητική επιστολή της Βαρστακούλας προς την παραπάνω επιστολή του αδελφού της Μιχάλη Βασίλα. Όλυμπος, 1935-36 (Αρχείο Ηλία Εμμ. Βασιλαρά):

- *Τ' άι Μηνά ξημέρωμα ενέβηκα στ' Ορκίλι
και πρόαλλα στις βάρδιες σου με τα καμένα χείλη.*
- *Τα (γ)ίδια κλιούσι Μιχαλή όλα στη Μοναρέα
γιατ' έρχονται και (δ)εν ακού καλού (β)οσκού σφυρέα.*
- *Κλόπα που κράτσεις στο Τσουλί και πάνω στις Σελάες
και συ εμαυροφόρεσες τούτες τις εβδομάες.*
- *Αν θέλεις έλα γλήορα προτού να πιάσου κάψες
γιατ' είν' τα (γ)ίδια ασύναα και ξεφραμένοι φράκτες.*
- *(Δ)εν έχει η μάνα (γ)όνατα τ' αρνία να συνάξει
και ν' ανε(β)εί το βασταό να μην αναστενάξει.*

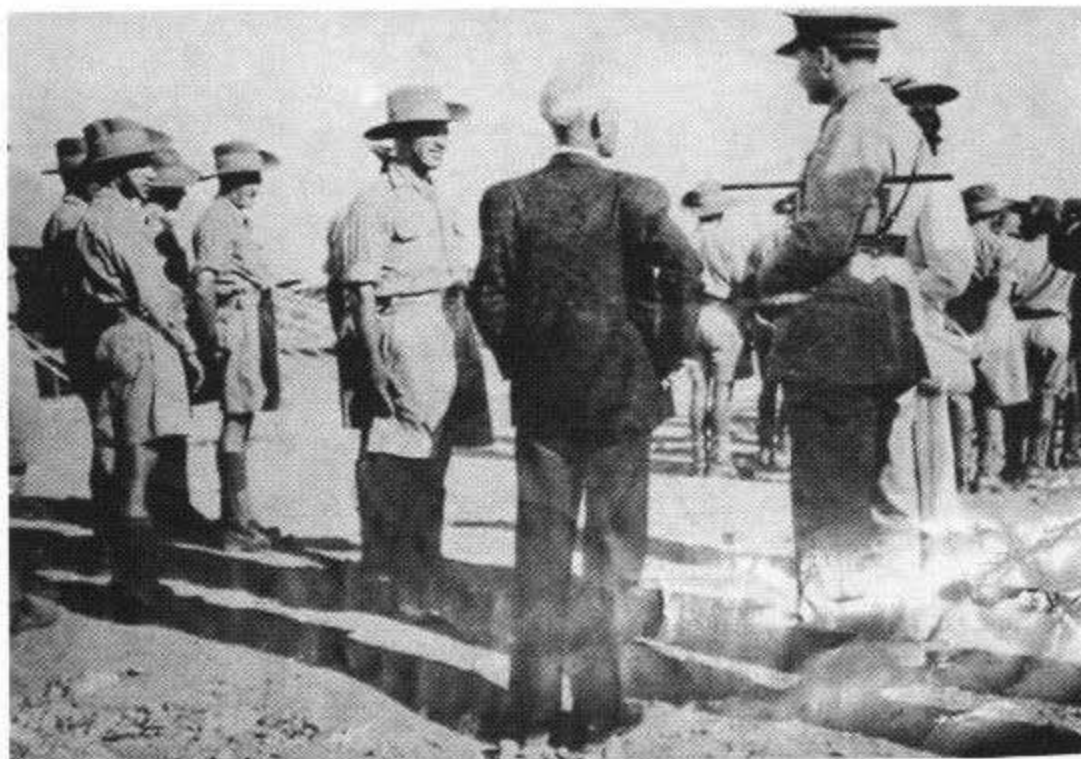
Εικ. 1. Κατασκευή σήραγγας κοντά στο Εσπεριζί στο νότιο Ιράν (1935-1938):
Εικονίζονται οι τεχνίτες και οι εργάτες. Ο Βασίλειος Ν. Μελάς κάθεται στο κέντρο
πάνω στο ξύλο και κρατά τη λάμπα (Αρχείο Βασιλείου Ν. Μελά, Αθήνα).

Εικ. 2. Γέφυρα υπό κατασκευή στο 9° λότο (τομέα) κοντά στο Αμπαντάν
της Περσίας, έργο του Ιωάννη Μ. Ιωαννίδη (1936-7)
(Αρχείο Ευγενίας Μοσχονά-Ιωαννίδη, Κάρπαθος).

Εικ. 3. Γέφυρα υπό κατασκευή, έργο του Ιωάννη Μ. Ιωαννίδη (1937-8)
[Μ. Γ. Γεωργιάδης, «Καρπάθιοι που τίμησαν την Κάρπαθο»,
εφ. «Καρπαθιακή Ηχώ», φ. 169 (Αύγουστος 1980)]

Εικ. 4. Οι Καρπάθιοι τεχνίτες Μιχαήλ Ι. Ιωαννίδης (με πολιτικά), Ιωάννης Μ. Ιωαννίδης (αριστερά του), Γεώργιος Νικ. Νοταράς, Πολυχρόνης Παπαμανώλης, Κώστας Σκευοφύλακας (πίσω) στην Τεχεράνη, ντυμένοι στρατιωτικά, έχουν καταταγεί στον ελληνικό στρατό και είναι έτοιμοι να φύγουν για την Αίγυπτο. Διακρίνονται επίσης ο πρίγκιπας Πέτρος της Ελλάδος (όρθιος δεξιά με το σκήπτρο) και δίπλα η σύζυγός του.
(Αρχείο Ευγενίας Μοσχονά-Ιωαννίδη, Κάρπαθος).